

**До 150 – річчя
Одеського
національного
університету
ім. І.І. Мечникова**

Історіографічне осмислення історії Одеського університету: віхи, люди, тексти, підсумки

b / } k } } m s / m { } v % < } ž / Š { / } y { { Š oy / v { o q p x x Š x k ~ u y m y n y • p x y w p x ~] o p / s K] o p / ž u y n y x k • { y - x k v ž x y n y ~ x { m p { / s } p } ~ { w . 0 . 0 . [p , x s u y m k . _ y r n v š o k % } ž / Š u y x • p z • { • { p } k z s • y { w ~ m k x x Š { / } y { { y n - { k • { • ~ x { m p { / s } p } ~ , m u y x } p u / } { / m Š } u ~ m k x x Š 150 • { { , x s • { r o x Š r k / x ~ m k x x Š ~ x { m p { / s } p } ~ .

Ключові слова: *]op/žust ~x{mp{/s}p}, \ ymy{y/{t/žust ~x{mp{/s}p}, uxsnk, km }y{/žust uyvpu- } sm, { / } y { { Š ~ x { m p { / s } p } ~ .*

Осмислення історії і, водночас, історія самого осмислення – невід’ємний елемент підготовки чергового тому, присвяченого минулому і сучасності Одеського національного університету імені І. І. Мечникова до його 150-річного ювілею (13 травня 2015 р.). Тому вважаємо за потрібне поділитись деякими елементами з теоретичної лабораторії під час праці над черговою історією Університету, що розпочалось у 2010 році. Саме відтоді, коли було написано брошуру з історії нашого університету з під назвою «Лібрето напередодні славного ювілею» [1], бере витоки усвідомлення, що пішов відлік часу перед славним рубежем у 150 років нашої Alma-mater. Немає сумніву – ювілеї тиснуть відповідальністю і поготів такий, який фіналізує чергове півстоліття існування. Особлива відповідальність тяжіє над нами ще й тому, дозволимо собі зухвалість, що Університет в Одесі належить до його містоутворюючих та іміджевих феноменів-структур разом з Портом та Оперою. Хоча наше місто, звісно має безліч інших знакових феноменів – пам’ятник герцогові Рішельє, Потьомкінські сходи, Привоз, катакомби тощо.

Як відомо, університет як суспільний феномен належить і служить світові з часу середніх віків. Це одне з надбань сивої давнини, від яких людство не відмовилось впродовж наступних століть. Друге тисячоліття від Різдва Христового у сфері культури воістину можна назвати ерою університетів, які за цей час перетворились з поодиноких світочів думки й знання у потужні осередки науки й просвітництва, здатні визначати магістральні шляхи людської цивілізації. Не виключенням є й вітчизняна університетська традиція, витоки якої беруть початок у XVII ст. Із заснуванням цих закладів міста, крім уже наявних статусів, здобували наймення університет-

ських. Відтоді університет ставав невід’ємною складовою образу міста. Разом із тим заклад убирав у себе нагромаджену до його виникнення місцеву інтелектуальну традицію і, що не менш важливо, здобував як ознаку прикметник – похідну, хай і неофіційно, від імені міста.

Отже – Одеський університет. Втім парадокс полягає у тому, що за півтора століття свого існування наш університет так стисло, і водночас змістовно, офіційно не називався. Адже виник він у 1865 р. як імператорський Новоросійський університет. Після Лютневої революції 1917 р. і жорсткої боротьби різноманітних урядів і армій статус імператорського відпав. У 1920 р. заклад було розформовано, але, як виявилось, на щастя, тимчасово. З 1933 р. він стає Одеським державним університетом. Наприкінці Другої світової війни у його назві з’являється посвята Іллі Іллічу Мечникову. В ознаменування століття від заснування Університет було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, що, в дусі часу, зазначалось й у титулатурі вузу. Згодом він утратив згадку про орден, але здобув статус національного. Тому сьогодні він – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

Наведений вище перелік лише підтверджує наявність сутнісної дихотомії буття такого суспільного явища як Університет в іпостасях постійного й мінливого. Константним залишається університетський дух міста – він був наявний навіть тоді, коли Університету ще не існувало. Адже попередником його був заснований у 1817 р. Рішельєвський ліцей, випускники якого офіційно уже через двадцять років прирівнювались до випускників університетів. Розмови ж серед місцевої еліти про перетворення ліцею в університет розпочались у середині позаминулого століття, а особливо – за часів попечителя Одеської

навчальної округи відомого хірурга М.І.Пирогова (1856-1858). Приміщення головного корпусу, що на Дворянській вулиці, приймали до себе з 1857 р., від часу побудови, ще ліцейських професорів та студентів. На наш погляд, Університет існував і тоді, коли його скасовували (1920-1933) – в будівлях, людях, традиціях.

Зміна ж назв є свідченням того, що влада, як місцева так і центральна (у С.-Петербурзі, Москві чи Києві) завжди залишалась небайдужою до Університету. Щоразу це мало визначити місце флагамена вищої освіти у суспільстві і віддзеркалювало ставлення до нього влади. Адже змінювались уряди і навіть держави – незмінною залишалась ідея Університету. Проте це не означає, що сам Університет не змінювався. Навпаки, його історія – це шлях невтомного пошуку свого місця в суспільстві, який синусоїдально переважається епізодами дивовижних злетів та боротьби за виживання.

Розмірковуючи над написанням чергової історії Університету виходимо з того, що це не лише механічне дописування історії навчального закладу за роки, що минули з часу виходу попередньої книги, але й переосмислення всього його історичного шляху. У той же час хотілось би висловити кілька міркувань і щодо проблеми співвідношення історії та передісторії Університету. Готуючись до 150-ліття від заснування імператорського Новоросійського університету могла виникнути спокуса приєднати до його віку історію Рішельєвського ліцею. Адже ще донедавна очевидні уявлення про місце і роль нашого університету в історії освіти й науки у місті та краї, потребують, як виявилось, додаткової акцентуації.

Отже, приступаючи до вивчення будь-якого історичного явища – феномену – ми намагаємось розглянути його у цілості – виникнення, становлення, досягнення класичних рис, період трансформації/занепаду – перехід в іншу фазу існування. На цю проблему ми можемо поглянути на макро- і мікрорівні, філогенетично й онтогенетично, на рівні всього людства чи окремої людини. Якщо поглянемо на все людство – існує так званий період передісторії (prehistory), тобто історії, коли не існувало писемних тверджень про нього. Тому можна вважати первісну історію і першим періодом людської історії (первісною суспільно-політичною формацією чи primitive society) і так би мовити, «мінус першим»

(previous community). Але у будь-якому разі матимуть значення ті форми існування живої і неживої природи, які стали антуражем для розгортання історичного процесу. На рівні людини – такою собі передісторією свідомої особистості можна вважати час життя людини до трьох років, коли свідомість ще прокидається і людина себе не пам'ятає. Але можна вважати таким і пренатальний період – коли людська істота ще формується – чим не prehistory? Разом обидва ці відтинки часу можуть сприйматись як передісторія у ще ширшому контексті.

Проблема ця дуже педальована в історичній науці. Якщо взяти феномени середні між людством та людиною за масштабом – наше місто, то тут ця проблема пронизує історіографію ледве не пару останніх століть – з часу формування історіографії у місті і нині спостерігаємо черговий спалах дискусії. Де зупинитись, відраховуючи його життя – у травні 1794 року (указ імператриці Катерини II про Хаджибей); чи у вересні 1789 р., коли цей Хаджибей було взято російським військом; або розпочати лік 1765 роком, коли запорозькі розвідники побачили фортецю і сам «відроджений» населений пункт; у 1415 р. – зі згадки середньовічної фортеці Качібеїв; ще ранішої генуезької Джинестри чи зупинитись на античному населеному пункті рештки якого можна побачити на Приморському бульварі міста?

Протилежну тенденцію бачимо в інших випадках підрахунку віку навчальних закладів в Одесі. Найяскравішим прикладом є підхід авторів історії Південноукраїнського національного університету імені К.Д. Ушинського, що вийшла друком у 2007 році. Лічбі років присвячено три фрагменти у вступі до цієї праці. Перший раз це робиться у м'якій формі, зазначаючи про те, що «книга присвячується 190-річчю Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, продовжувача справи підготовки вчительських кадрів на Одещині, розпочатої в 1817 році Педагогічним інститутом при Рішельєвському ліцеї». Дещо нижче наводиться паліативне твердження про те, що книгу готували «до 190-ї річниці з дня народження нашого попередника – Педагогічного інституту, заснованого в Одесі 2 травня 1817 р. Цей Інститут був першим навчальним закладом на Півдні України, який почав готувати професійних учителів. А сьогодні, майже через двісті років, їх готує

нинішній нащадок Педагогічного інституту – наш університет. Ми пишаємося своїм далеким, але вельми поважним і маститим предком». Твердження суперечливе. Гадаємо, не буде вульгаризацією, аналогія через антропологізацію подібної думки, і переведення її у людський аспект через твердження: «Мого прадіда звали як і мене Імярек, а він народився у 1900 році. Тобто мені зараз, незалежно від мого власного народження, у 2015 році – 115 років».

Основний доказовий виклад міститься у такій сентенції: «Зародженням університету було прийнято вважати період 1919-1920 рр., коли в Одесі були відкриті Український (вчительський) педагогічний інститут та Інститут народної освіти (ІНО). Як довели дослідження, така дата формальна і не відображає реальної історії становлення педагогічної освіти Одещини. Насправді генеалогічний шлях університету історично більш довгий». Звісно жодного посилання до цієї частини не могло бути, але й і у списку літератури, наведеному наприкінці годі знайти праці, які могли б свідчити про «дослідження» і дали б можливість аргументувати задоволення віку навчального закладу. У той же час у розділі першому («Витоки і 190-річний поступ») є важливе твердження, з якого він і розпочинається. Після перших трьох речень, які майже ідентичні наведеним щойно вище, йдеться: «Архівні пошуки останніх років довели, що педагогічна освіта в Одесі має майже 200-річну традицію. Її витоки лежать в освітній реформі Російської імперії, розпочатої Олександром I у перші десятиліття XIX ст.».

Тут важливо відзначити, що процес педагогічної освіти та існування відповідних освітніх структур не одне й те саме. Адже процес – поняття ширше і може передбачати співіснування кількох структур та ще й відносини між ними. Причому мова йде про самостійні структури. Нагадаємо, що згаданий Педагогічний інститут був лише структурним елементом Рішельєвського ліцею, який у свою чергу, не вважався вищим навчальним закладом. Автори наводять цитату з ліцейського статуту, яка начебто натякає на те, що у закладі готують учителів – функція вищого навчального закладу [2]. Втім у 36-му параграфі статуту йдеться, що до цього закладу приймають вихованців не молодше 10 років, які мають пройти випробування, що «викладають у початковому училищі». Тобто мова йде про рівень

середньої освіти. А те що вчорашні вихованці могли бути викладачами (а точніше, згідно статуту, чотири роки наглядачами і лише після того два роки – ад'юнктами при професорах), то треба зважати на добу – перша половина XIX століття, час коли існувало розмаїття форм навчання і підготовки вчительських кадрів – згадаймо хоча б ланкастерські школи, що зароджувались тоді.

Автори наводять «генеалогічну» схему, що мала б підтверджувати їхню гіпотезу. Причому висхідним закладом у ній є Шляхетний інститут (1805). Отже автори є навіть непослідовні – можна було б ще у 2005 р. відсвяткувати 200-літній ювілей. Певно тому, якщо ця ідея з'явилась запізно, і банально не встигли, то таке довільне оперування з дефініціями може призвести до того, що у 2015 р. святкуватиметься вже 210 років цьому навчальному закладу.

Протилежне явище репрезентує «генеалогічне древо», яке запропонував у своїй монографії одеський історик В.В.Левченко – дослідник історії згаданого вище одеського Інституту народної освіти, зокрема у Додатку № 1 «ОІНО в мережі вищої школи Одеси (1920-1933)» [3]. Висхідними елементами запропонованої системи є вісім суб'єктів – Новоросійський університет, Політехнічний інститут, Вищі жіночі курси, Вищі медичні жіночі курси, Вищий міжнародний інститут, Український учительський інститут, Український фребелівський інститут та Єврейські фребелівські курси. Всіх їх об'єднує одне – вони репрезентують систему вищої освіти. Генеалогія вузу, про який йшлося вище, за цією схемою бере свої витоки з трьох названих останніми у щойно наведеному переліку (УУІ, УФІ та ЄФК), а далі через Одеський ІНО та Інститут соціального виховання до Педагогічного інституту. У даному разі автор дійсно опрацював безліч архівних матеріалів (і ми мали можливість в цьому переконатись), але його позиція не відрізняється від тої, що визнана формальною і такою, що «не відображає реальної історії». Нам здається, що коли автор не є викладачем вузу, який доточив собі років, його погляд виявляється менш суб'єктивним у порівнянні з авторами згаданої книжки перед якими стояло, по суті, певне інтелектуальне замовлення.

Прикметною є історія і з визначенням віку Одеського національного морського університету. У 2010 році у ньому цілком слушно відсвяткували своє 80-річчя. Втім автор, який є

його співробітником вважає, що «враховуючи канони спадкоємності вузів – послідовну передачу інфраструктури, ОНМУ має всі підстави для відзначення у 2018 році свого 100-літнього ювілею». Цією підставою для шанованого автора є такий логічний ланцюжок фактів (у зворотній ретроспекції): ОНМУ виник як Одеський інститут морського транспорту у 1930 році через реорганізацію Одеського політехнічного інституту; до складу ОІМТ входили гідротехнічний, експлуатаційний та механічні факультети, організовані на базі факультетів портобудівництва та гідротехнічних споруд ОПІ; ОПІ був створений у вересні 1918 р. у складі механічного, інженерно-будівельного та економічного факультетів. Таким чином автор, за власним визнанням, «показує спадкоємність ОНМУ з структурними підрозділами Політехнічного інституту, що дає підставу вважати роком заснування університету 1918 рік» [4].

Отже, у цьому випадку бачимо зв'язок між вузами, але знову таки – намагання ототожнити нове ціле зі структурними елементами, тобто частиною попереднього цілого, яке до того ж не зникає, а продовжує існувати паралельно. Адже, наголошуючи на спадкоємності варто пам'ятати, що ОІМТ не замінив ОПІ, а виділився з нього. Дітям, що народжуються, навіть не зважаючи на схожі антропологічні риси, групу крові чи навіть риси вдачі з батьками не додають тих дев'яти місяців до загального віку.

Тому, щоб уникати подібних аберацій чи вольностей, гадаємо, що всім історикам своїх навчальних закладів варто дотримуватись певних спільних методологічних правил. Пропонуємо визнати, що виникнення вищого навчального закладу відбувається у потрійний спосіб, а саме через: по-перше – підняття одного чи кількох об'єднаних нижчих за кваліфікацією навчальних закладів у новий, вищий навчальний заклад (Рішельєвський лицей – Новоросійський університет); по-друге – об'єднання кількох вишів в один (наприклад, УУІ + УФІ + ЄФК = ОІНО), причому з часу злиття історія попередників закінчується і розпочинається історія нової структури; по-третє – виділення нового вузу з іншого (ОПІ – ОНМУ), причому історія виділеного вузу починається від часу виділення, а синкретичний час має сприйматись як передісторія або передумови до створення досліджуваного вищого навчального закладу.

Оскільки Одеський національний університет імені І.І.Мечникова є унікальним вищим навчальним закладом у всьому Українському Причорномор'ї – як за масштабом, так і за історією, а також і за історіографічним засвоєнням цієї історії, то вважаємо за необхідне зупинитись на тому, як у різні часи автори синтетичних творів ставились до передісторії своєї славетної *Alma mater*. Якщо розглянемо послідовно узагальнюючі твори з історії нашого навчального закладу – від книги О.І.Маркевича (1890) [5] до новітньої колективної монографії (2000) [6] чи згаданої брошури, то лише в одній з них, щойно згаданої першою, написаної на чвертьсторічний ювілей вищого навчального закладу автор демонструє оригінальність і, водночас, контрверсійність свого мислення: «Імператорський Новоросійський університет в Одесі, нараховуючий 1 травня 1890 р. двадцятип'ятиріччя своєї діяльності, був, як відомо, спадкоємцем (в оригіналі «преемником» – *km j.*) існуючого в Одесі впродовж 48 років (1817-1865 р.) Рішельєвського лицей; таким чином вищому навчальному закладу нашого міста справді виповнилось 73 роки». Випустивши такого «інтелектуального джина», О.І. Маркевич у той же час не збирався детально вивчати історію лицей: «Вважаючи своїм завданням спеціальний виклад історії Новоросійського університету, ми не маємо підстав заглиблюватись у знайомство з життям його попередника (в оригіналі «предшественника» – *km j.*)» [7. 1]. У подальшому ж ні у тексті названої праці, ані на сторінках всіх наступних немає жодної спроби збільшити кількість років Університету. Таким чином, впродовж тривалого періоду з кінця позаминулого століття наші університетські попередники цього не робили й ми не «відкриватимемо Америки» заради марнославія.

Отже міркування про наступний твір з історії нашого Університету не можливий без історіографічного осмислення його історії та історіографії, принаймні синтетичного формату. Тому розглянемо основні віхи, згадавши основних авторів та маркуючи епохи написання творів самими їхніми текстами. Вважаємо за необхідне зазначити, ми свідомі того, що реальні події, що минули, та наші знання про них не тотожні. Тобто історичне знання це не саме минуле, а лише відображення його у нашій уяві. У зв'язку з цим спиратимемось і на постулат про те, що історичний процес минає і ніхто ніколи в абсолюті

не може знати, як воно насправді було (як про це мріяв, наприклад, і намагався втілити у XIX столітті німецький історик Леопольд фон Ранке). Отже, одним із наших концептуальних тверджень є думка про принципову відмінність факту-події від факту-знання. Тому ми не претендуємо на володіння істинним знанням чи на лаври написання «правдивої» історії.

Розмірковуючи про співвідношення історії й історіографії приймаємо, що після минулих подій залишаються знання про них, тобто приховані в історичних джерелах відомості, які вивчають дослідники і втілюють в історичних працях. Констатуємо, що протягом півтора століть з історії Університету було написано велику кількість історичних праць, але тут торкнемось лише історичних текстів синтетичного, тобто узагальнюючого, характеру. Принагідно торкнемось проблеми термінології, а точніше – коректного її використання. Адже використовуємо термін або «Одеський університет», оскільки його статуси, як уже згадано, змінювались, або просто – «Університет», оскільки всі інші університети у регіоні інституціювались під цим брендом лише нещодавно і наче з наміром долучитись до слави закладів, що створили цьому поняттю незаперечне позитивне реноме. Наголосимо, що ми вирішили обрати для історіографічного огляду лише три аспекти: віхи – як ключові межі для появи книжок, автори – люди, які були промоторами книжок, та тексти, в яких уміщувались ключові ідеї авторів.

Переглядаючи бібліографічний ряд праць з історії Університету продовжуємо наполягати на тому, що саме університетські ювілеї і є тими збудниками творчості та відповідальності «університетчиків», які брались чергового разу переосмислювати пройдений шлях. Виникнувши у 1865 р. Університет пройшов 15 десятилітніх (п'ять – в імперську добу, один – в дискретну (1920-1933), шість – в радянську, три – у сучасну); шість 25 літніх (два – імперських, три – радянських та один – сучасний) ювілеїв. Останні тричі співпали з десятиліттями, тобто маємо три особливих півстолітніх випадки (1915–1965–2015). Принагідно згадаємо й буквально значення слова «ювілей». Слово сформувалось у середні віки. Пізньолатинське *jubilaeus* походить від дієслова з класичної латини *jubilatio*, що означає «радісні вигуки». Очевидно, що до останньої воно потрапило з біблійної, давньо-

єврейської, де слово «йовель», означало «баранячий рік», а пізніше – «рік свободи». Так називали встановлений пророком Мойсеєм рік, коли продані і віддані під заставу землі поверталися до колишніх власників, раби отримували свободу, прощалися борги боржникам. Цей «рік свободи» наступав кожні п'ятдесят років, після семи семиріч. Число сім у давніх традиціях вважалося священним, а помножене на сім – священним у квадраті, тому рік, наступний за таким поєднанням років мав обов'язково бути якимось особливим.

Наведемо короткий перелік наявних праць з історії нашого навчального закладу з вказівкою року їхнього виходу друком.

1890 р. – книга «Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского Университета: историческая записка и академические списки»

1915 р. – стаття «Императорский Новороссийский университет. (По поводу 50-летия его существования)»

1940 р. – книга «Одесский университет за 75 лет (1865-1940)»

1965 р. – книга «Одесскому университету – сто років»

1968 р. – книга «Історія Одеського університету за 100 років»

1991 р. – книга «Одесский университет, 1865-1890»

2000 р. – книга «Історія Одеського університету. 1865-2000»

2010 р. – брошура «Одесскому национальному университету имени И.И.Мечникова – 145».

Таким чином можемо переконатись у вирішальній ролі ювілеїв як спонукальних чинників університетського історієписання. У підсумку маємо шість праць книжкового формату: одну історію імперського періоду, чотири – радянського й одну – сучасного. Отже, немає сумніву, що написання історії Університету завжди носило ювілейний характер. У зв'язку з «несподіваним» наближенням визначної дати та завжди сутужними умовами для праці особливо підвищувався суб'єктивний чинник – відповідальність і бажання керівників та авторський рівень виконання. Нижче торкнемось текстів праць наших попередників, але зробимо це не з точки зору змісту чи текстологічного аналізу, а лише за кількома так би мовити зовнішніми параметрами – обсяг (в авторських аркушах – один як 40 тисяч друкарських знаків), структура та

найхарактерніші фрази – вербальні маркери, що відбивають як добу, так і візію самих авторів щодо призначення видання.

Треба зазначити, що вперше про історію Університету заговорили вже через 10 років після його виникнення. Керівництво доручило професорові Ф.І. Леонтовичу у грудні 1874 р. написати відповідну «стислу записку». Але той у січні ювілейного року відмовився від цього проекту [8]. Місію піонера виконав Олексій Іванович Маркевич (1847-1905) – професор кафедри російської історії, спеціаліст з історії Московської держави, історіографії, Південної України, який став автором праці, написаної на перше 25-річчя життя навчального закладу. Ентузіаст по натурі, судячи по всьому, з власної ініціативи і без гонорару взявся за написання твору й за сім місяців представив цілий фоліант.

«Історія від О.І.Маркевича» (1890) (за авторським визначенням – «записка» або «немалая по размеру работа») мала ще донедавна рекордний обсяг – аж 50 аркушів. Структура – складна: вступ (2%), передісторія (17%), загальна історія Університету (1%) – разом 20%; історія 38 кафедр – 145 біографій з відповідним супроводженням (49%); навчально-допоміжні установи та науковий конвой, в т.ч. й академічні списки (30%). Вербальні маркери: загальна оцінка – «Таковы были, если можна так выразиться, первые шаги императорского Новороссийского университета»; метод – «Систематическое изложение истории Новороссийского университета в истекшем 25-летию мы начнем с обозрения положения существовавших в нем в течение этого времени кафедр, так как учебные и воспитательные занятия преподавателей были без сомнения главным делом всей его жизни; притом же таким путем нам легче всего ознакомиться и с самым составом университетских преподавателей» [9].

Немає сумніву, що ця величезна за обсягом – у дусі позитивістських текстів, по суті, енциклопедія Університету, зберігає своє значення й досьогодні. Звісно – щодо історії періоду Російської імперії.

На 50-річчя Університет цілеспрямовано й задалегідь (з 1911 р.) заходився над написанням історії. За редакторство і авторство розгорілась навіть боротьба й дійшло до балотування на Раді університету. Коли у травні 1913 р. обидві іпостасі виборів історик, декан історико-філологіч-

ного факультету професор О.П. Доброклонський, виникла дилема – доповнити працю О.І. Маркевича чи написати нову. У Державному архіві Одеської області збереглися матеріали, які свідчать, що О.П. Доброклонський обрав другий шлях. Втім з певних причин він відійшов від справи (в той час активно йшла праця над докторською дисертацією) і Рада спішно доручила її іншому історикові – професору І.А. Линниченку – з проханням просуватись по першому шляху. Проте і він не впорався із завданням [10]. В умовах Першої світової війни і цілковитого згортання ювілейних заходів Університет міг залишитись і без чергової історії. Ситуацію врятував професор Михайло Георгійович Попруженко (1866-1944), який свого часу програв балотування О.П. Доброклонському. Він опублікував у петербурзькому журналі «Исторический вестник» статтю про історію Університету за 50 років.

«Історія від М.Г. Попруженка» (1915) (за визначенням автора – «стислий нарис») – стаття обсягом один авторський аркуш з наголосом на гуманітарній сфері. Вербальні маркери: «Новороссийский университет за пятьдесят лет своего существования, пережил, конечно, немало различных опасностей и волнений, достаточно дал России работников такого типа, а вместе с тем совершенно определенно установил и задания специальных местных научных потребностей и запросов той части нашей родины, в какой ему нужно было стать центром и очагом высшего просветительства, рассадником образования» [11].

До написання наступної історії Університету минула чверть століття. За зловтішною іронією долі це припало на роки вже Другої світової війни. Відтоді всі тексти стали «поліграфіями», тобто плодом колективних зусиль. Оскільки написання першої радянської історії було вельми непростою справою, то очолив її особисто ректор М.П. Савчук (1939-1948). Відповідальним редактором став історик професор К.П. Добролюбський. Текст має шість авторів – істориків та бібліотекарів (А.В. Крячун – 1865-1899 рр., О.В. Фадєєв – 1900-1917 рр., І.Л. Портной – студентський рух у 1900-1914 рр., Г.І. Глядковська – 1917-1940 рр., Р.М. Повар і А.І. Мілова – історія бібліотеки).

«Історія від Савчука/Добролюбського» (1940) (праця, що мала висвітлити, на їхню думку,

«основні моменти» історії закладу) – обсяг 15 аркушів; структура – діахронний наратив без вступу (на передісторію – 1%, на «новоросійський» період, тобто 55 років припадає 80%, на дискретний, 1920-1933 рр. – 13 років – 1%, на радянський університет – сім років – 13%), з виділенням двох проблем (дореволюційний студентський рух та бібліотека – 5%) і наявність наукового апарату. Вербальні маркери першої радянської праці такі: дореволюційний період – «Одесский университет был детищем своего города. Все контрасты и противоречия, оттенки общественно-политической жизни дореволюционной Одессы отражались на его деятельности»; сучасність – «Эти достижения не говорят о том, что никаких недочетов в работе университета нет, что ему осталось только почить на лаврах своих успехов. Весь коллектив Одесского университета, его общественные организации, его руководство прекрасно понимают, что впереди борьба за высшее качество всей работы по всем ее отраслям... Трудовой энтузиазм работников университета, его профессоров, преподавателей и студентов, метод социалистического соревнования, как основной метод борьбы за движение вперед, забота Советской власти и партии о высшей советской школе, – порука тому, что Одесский государственный университет, полный бодрости и готовности работать на пользу своей замечательной родины, – пойдет вперед к новым достижениям и успехам» [12].

Особливою подією у житті Університету стало сторіччя його історії у 1965 р. До нього готувались і, звичайно, задумували написати текст. Прикметно, що колишній професор Новоросійського університету А.В. Флоровський (1884-1968) живучи у вигнанні, хоч і у соціалістичній Чехословаччині, цікавився підготовкою й написанням історії Університету [13]. Втім одесити його розчарували і ледве встигли в ювілейний рік видати невеличку книжку авторства історика З.В. Першиної, філолога Г.А. Вязовського та ректора О.І. Юрженко (без атрибуції по фрагментах).

«Історія трьох – Юрженка/Першиної/Вязовського» («короткий нарис») – п'ять аркушів; структура діахронна – вступ (1%), три з половиною розділи присвячені «дорадянському» періоду (55 років – 60%), решта – радянському (45 років – 40%) (виділено «Університет сьогодні», тобто після ХХІІ з'їзду КПРС – 10%), наявні світлини (8–4% обсягу). Вербальні мар-

кери: загальна оцінка – «На протязі всієї своєї історії він був значним центром прогресивної науки і передової демократичної культури двох братніх народів – російського і українського»; дореволюційний період – «Незважаючи на жорстокі утиски царату, тут утверджувались матеріалістичні традиції в науці, розвивалася революційна суспільна думка»; сучасність – «Свій сторічний ювілей Одеський університет зустрічає в період натхненної боротьби радянського народу за перетворення в життя грандіозної програми розгорнутого будівництва комуністичного суспільства, прийнятої ХХІІ з'їздом КПРС» [14].

Згадана щойно книжка, вперше з університетських наративів написана українською мовою, була наче конспективним викладом більшої праці. Так і сталося – через три роки побачило світ фундаментальне (і найякісніше, нашу думку, зі всіх радянських) видання. Це був справжній колективний витвір – 14 членів редакційної колегії на чолі з ректором О.І.Юрженко (1960-1970). Авторами «історичної частини» (власне синтези), яка зайняла близько третини книги, були шість істориків – К.Г. Мигаль, В.М. Немченко, П.А. Некрасов, З.В. Першина, М.Ю. Раковський, Є.В. Сизоненко. Решта тексту була поділена між природничими і точними науками (біологічні – 13 авторів, геолого-географічні – 12, хімічні – 5, фізичні – 5, механіко-математичні – 2), суспільствознавчими (7 авторів) і 20 гуманітарними (філологічні науки – 10, включаючи іноземну лінгвістику та класичну філологію, юридичні – 4, педагогічні – 3, історичні – 2, психологія – 1) науками та науково-дослідними установами (4 автори). Отже, разом авторів з членами редколегії та відповідальним за світлини й репродукції – понад 80 осіб. Саме координація між такою кількістю осіб та фундаментальністю виконання й стала, певно, причиною затримки видання.

«Історія від О.І. Юрженка» (1968) – 35 аркушів; структура складна – передмова (1%), «історична» частина («новоросійський» період – 19%, радянський – 11%), природничі науки (39%), гуманітарні (24%), науково-допоміжні установи (6%). Книга ілюстрована понад 80 світлинами (5% обсягу). Вербальні маркери: загальна оцінка – «Історія університету складна і в той же час велична тими перемогами науки, що були здобуті у його стінах...»; минулий та новий періоди – «Одеський університет був одним з вогнищ революційного руху на Півдні країни... 3 невели-

кого учбового закладу, в якому могли навчатись насамперед представники панівної верхівки, він перетворився на справді масовий, справді народний університет...»; сучасність – «...Університет став одним з визначних осередків розвитку української культури – національної за формою і соціалістичної за змістом» [15].

Минуло два десятиліття і до 125-літнього ювілею розпочалась підготовка чергового видання. Редакційну колегію очолив ректор І.П. Зелінський (1987-1995). Серед шістьох членів редколегії троє (Л.Х.Калустян, З.В. Першина та М.Ю. Раковський) були з попереднього видання, але лише вони та П.М. Бондаренко залишились у складі авторського колективу, який включав тоді 46 авторів. Це, на наш погляд, вказує на зміну поколінь. Але разом тим величезний авторський колектив, що складався переважно з неофітів університетського історієписання, проблеми методологічного порядку (адже це був час пізньої «перебудови» й переддень розпаду СРСР) призвели до затягування проекту і вихід його наступного за ювілеєм року. Недоліком була також слабка атрибуція – можна лише здогадуватись про авторство щодо того чи іншого фрагменту. На поспіх під час завершення видання вказує і цілковитий розгардіяш в алфавітному розташуванні авторів.

«Історія від І.П. Зелінського» (1990) – понад 9 аркушів; структура діахронна – від редколегії (1%), «дорадянський» період (35%), радянський (70 років) з явною перевагою (64%). Дискретний період (13 років) – 2%, довоєнний (8 років) – 7%, війна (4 роки) – 5%, 40 повоєнних років – 46%, сучасність виділено окремо – з середини 80-х років (4%). Книга споряджена понад сотнею переважно кольорових ілюстрацій, які зайняли майже третину обсягу книги. Вербальні маркери: загальна оцінка – «Книга... рассказывает о возникновении и основных этапах развития этого высшего учебного заведения, о становлении его как крупного центра науки, образования и культуры на Украине... Авторы стремились на основе выявленных новых документальных материалов заполнить «белые пятна» на исторической карте Одесского университета, хотя более полное освещение истории, оценка его деятельности, несомненно, дело будущего»; сучасність – «На страницах книги читатель встретится не только с прошлым, но и с настоящим университета, зримо и осязаемо воплощающим в себе как те

преобразования, которые произошли и происходят сейчас, так и в равной мере трудности, нерешенные проблемы нашего общества, которые во многом предопределили требование его кардинального обновления» [16].

Всього через дев'ять років, це вперше не на чверть століття чи навіть десятиліття, а раніше – у зв'язку з міленіумом, з'явилося друком чергове видання, яке стало по суті, виправленим та оновленим варіантом попереднього. Оскільки за основу було взято текст 1991 року, то було механічно перенесено всіх авторів з попередньої книги (через це аж п'ять авторів позначено траурною рамкою) до яких приєдналось ще 18 авторів. Цього разу була збільшена редколегія – до 24 осіб. З них постаті істориків З.В. Першиної та М.Ю. Раковського не тільки символізували спадкоємність з попередніми проектами, але й відіграли ключову роль у поліпшенні й покращенні всієї книги. Хоча некоректний принцип автури був уже закладений з попереднього видання, але до редколегії було включено лише тих, хто реально відповідав за певну частину і зробив реальний редакційний внесок. Це стало одним з чинників ефективного менеджменту за яким безсумнівно бачимо постать тодішнього ректора В.А. Сминтини (1995-2010) – книга вийшла вчасно й очевидно перевершила свою попередницю перетворивши видання 1991 року просто на історіографічний факт (де лише візуальні джерела зберігають значення й мають інтерес світліни), а з поліграфічної точки зору це видання залишається найкращим.

«Історія від В.А. Сминтини» – понад 26 аркушів; вступ (1%), імперський період – 28% (55 років), радянський – 42% (70 років), сучасний – 29% (10 років). Якщо з двома попередніми епохами приблизний баланс, то на сучасну добу зроблено явний акцент. Понад 200 ілюстрацій займають майже 25% площі книги. Вербальні маркери: загальна оцінка – «У нашій книзі йде мова про історію Одеського (Новоросійського) університету, і в цій історії постають загальні закономірності процесу становлення та розвитку національної освіти й науки, труднощі на цьому шляху»; минуле імперське – «Був першим на Півдні України і розкрив вияви людського чинника в науці й освіті вже на світанку свого існування. В його стінах працювала ціла плеяда визначних вчених, для яких головним був дух творчості, вибудови наукових шкіл, участь у житті суспіль-

ства»; минуле радянське – «В повоєнний період на основі традицій, витворених у попередні періоди, і на ґрунті високого професіоналізму колектив зумів і зберегти вірність принципів спадкоємності в науці, і додержати принципу єдності науки й освіти»; сучасність – «Сучасний етап... розгорнув перед університетом широкі можливості для розвитку творчої думки, хоч труднощі соціально-економічного порядку ставлять часом університет у складне становище» [17].

«Історія від двох авторів – Дьомін/Хмарський» (2010) – брошура обсягом близько трьох аркушів. Питома вага на імперський період – 30%, радянський – 40%, сучасний – 30% (20 років). Звертає на себе претензійна підназва – «Лібрето напередодні славетного ювілею». Праця не має вступу і тому вербальні маркери можна віднайти в анотації – «У науково-популярному нарисі окреслено основні етапи 145-річної історії найстарішого вищого навчального закладу на півдні України». Не складно помітити, що ця праця зберегла архітектуру і зміст своєї значно більшої попередниці, але «особливу увагу приділено основним напрямкам і тенденціям у розвитку навчального закладу на початку XXI століття, оскільки у цей час він ще не ставав об'єктом вивчення істориків» [18].

Врешті можна констатувати, що процес історіографічного опанування історії Одеського університету розпочався майже від часу його створення і йшов паралельно з життям нашого навчального закладу. Доробок цей настільки багатий, що сам уже потребує свого окремого осмислення. Уроки, що їх залишили нам попередні автори, інтелектуальний багаж, що міститься у написаних текстах, враховано задля максимально адекватного зображення процесів, що тривали і триватимуть у найпотужнішому центрі освіти й науки в українському Причорномор'ї.

Отже, картина буття Університету, уявляється у взаємному переплетенні епохи, що породжувала чи трансформувала вищий навчальний заклад, еволюції Університету як структури у державній системі і об'єкта та знаряддя політики держави у межах якої протікала історія ідей, що втілювались і реалізовувались у наукових працях та навчальному процесі конкретними людьми. Бачення Одеського національного університету імені І.І.Мечникова в історичному контексті нам уявляється композицією трьох хронологічно послідовних образів – Новоросій-

ський університет епохи Російської імперії (від започаткування до закриття у 1920 р.); вищий навчальний заклад радянського типу (від закриття й відновлення – до початку 90-х рр. минулого століття); сучасний європейський університет, що здійснює активну інтеграцію до світової науки і прорив у майбутнє – то ми намагались дотримуватись співвідношення матеріалу між трьома епохами. Кожна з епох різна за тривалістю – імператорська трохи більше півстоліття, радянська – майже три четверті століття, сучасна – майже чверть століття.

Усвідомлюємо, що наші міркування не є абсолютно істинними. Навпаки розглядаємо цю працю як початок всеохоплюючої роботи по збору матеріалів і зусиль задля того, щоб у подальшому підняти культуру писання історії Університету на новий щабель. Тому можемо запропонувати кілька власних словесних маркерів, що підбили б підсумок нашої роботи. Університет для нас є осередком науки і знання, який будучи невід'ємною частиною суспільства і держави не втомно виконує свою функцію служіння як першому, так і другій. Амбівалентне поєднання вільної думки й ідеологічних обмежень не раз призводило до колізій у його житті, але він завжди залишався цивілізаційним системоутворюючим компонентом суспільства, здобуваючи щоразу відповідний суспільний знак якості – від статусу імператорського до одержання ордену Трудового Червоного Прапора, імені І.І. Мечникова та статусу Національного. І у добу святої віри позитивістів у його величність факт, всеохоплюючу могутність знання та прогресу; і у добу комуністичного експерименту, коли здавалось, що можна торувати шлях у майбутнє по особливому рецепту за допомогою того ж знання й науки, запліднених «передовою» ідеологією; і нині, коли реалії постіндустріального суспільства з невмирущою ринковою економікою, постмодерним інтелектуальним дискурсом викликали кризу знання, науки й самої вищої освіти у всьому світі та потребують перегляду, переосмислення місця, значення й оперування інформацією в інформаційному суспільстві, Університет був і залишається осередком віри у здоровий глузд найліпших інтелектуалів, надії на гармонійне співіснування раціонального й ірраціонального у нашій ментальності й суспільстві та любові до Людини, яка його засновувала й заради якої він існує.

Джерела та література

1. Одеському національному університету імені І.І. Мечникова – 145: Лібрето напередодні славетного ювілею: [науково-популярний нарис] / О.Б. Дьомін, В.М. Хмарський. – Одеса: Астропринт, 2010.
2. Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського: Історичний поступ. Сучасність. Майбутнє / Авт.: О.Я. Чебикін, І.А. Болдирєв, А.О. Добролюбський та ін. – Одеса, 2007. – С. 6, 11 – 12, 19, 22.
3. Левченко В.В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920-1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту: монографія. – Одеса: ТЕС, 2010. – С. 282.
4. Левченко В.В. К вопросу становления и преемственности Одесского национального морского университета // Вісник Одеського національного морського університету. – 2011. – №33. – С. 17, 25.
5. Маркевич А. Двадцятипятилетие императорского Новороссийского Университета: историческая записка и академические списки. – Одесса, 1890.
6. Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова за роки незалежності України 1991-2005 рр. / Голов. ред. В.А.Сминтина. – Одеса: Астропринт, 2005.
7. Маркевич А. Вказ. праця. – С. 1.
8. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета за 1874 год. Заседания 23 декабря 1874 года. – Одесса, 1874. – С. 58.
9. Там само. – С. 1.
10. Державний архів Одеської області, ф. 45, оп.11, спр.4, арк. 153.
11. Попруженко М.Г. Императорский Новороссийский университет. (По поводу 50-летия его существования) // Исторический вестник. – 1915. – Т.СXL. – Май. – С. 605.
12. Одесский университет за 75 лет (1865-1940). – Одесса, 1940. – С. 186.
13. Листи А.В. Флоровського до В.Т. Галяса // Василь Терентійович Галяс (біографічні матеріали до 85-річчя з дня народження). – Одеса, 2006. – С. 39.
14. Юрженко О., Першина З., Вязовський Г. Одеському університету – сто років. – Одеса: Видавництво «Маяк», 1965. – С. 3.
15. Історія Одеського університету за 100 років / Відп. ред. О.І. Юрженко. – К., 1968. – С. 3–4.
16. Одесский университет. 1865-1990 / Под ред. И.П.Зелинского. – Одесса, 1991. – С. 5.
17. Історія Одеського університету (1865-2000): Наукове видання / Головний редактор В.А. Сминтина. – Одеса, 2000. – С. 5.
18. Одеському національному університету імені І.І. Мечникова – 145. – С. 2.

Wny{ } Ymkv{ }, Rkosw dwk{ /ust

Историографическое осмысление истории Одесского университета: ВЕХИ, ЛЮДИ, ТЕКСТЫ, ИТОГИ

R / } k } { } p { k / | wk } { smkp } | Š s / } y { s Š s / | vpoymkxs Š xk~, хуну • pxywpxk] op / | { K] op / | uyny xk • syxkv{ }- хуну ~xsmp{ /s } p } k sw. W.W. [p, xsuymk. _k / | wk } { smk% } | Š uyx • pz • s s s ^ } kz { } • y { ws { ymkxs Š s / } y { syn { k • s s ~xsmp{ /s } p } k, m uyx } pu / } p z { kroxymkxs Š 150-t nyoym., sx { } / y ox Š y / xymkxs Š ~xsmp{ /s } p } k.

Ключевые слова:] op / | ust ~xsmp{ /s } p } , \ ymy { y / | s t / ust ~xsmp{ /s } p } , uxsnk, km y { /ust uyvvpuy } sm, s / } y { s Š ~xsmp{ /s } p } k.

15=@ =D/;, */27; C6; /@A9G

Historiographical understanding of the history of the University of Odessa milestones, people, text, results

(63 /@B71:3 27A1CAA3A B63 67AB=@G =4 B63 A173<B7471 ABC2G =4 B63 >63<= ; 3<=< =4 \$23AA/ K \$23AA/ #/B7=</:) <7D3@A7BG. " 316<79=D. +3 I=<A723@ B63 I=<13>B /<2 AB/53A =4 C<7D3@A7BG 67AB=@7=5@/>6G, 7< B63 I=<B3FB =4 B63 13:30@/B7=< =4 B63 150-B6 /<<7D3@A/@G =4 B63 4=C<27<5 =4 B63) <7D3@A7BG.

Key words:) <7D3@A7BG =4 \$23AA/, #=@=AA7GA9) <7D3@A7BG, B63 O=@=9, B63 /CB6=@MA I=::31B7D3, 67AB=@G =4 B63 C<7D3@A7BG.